

Ks. JÓZEF KOZYRA

Katowice

Jezus Chrystus Głównym Władcą i Wodzem (ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή)

1. Chrystologia Nowego Testamentu wyrażona w tytułach określających funkcje Jezusa Chrystusa

W chrystologii Nowego Testamentu wielką rolę odgrywa metoda opracowania tytułów Jezusa Chrystusa. Biblijne nazwy nadane Jezusowi w Nowym Testamencie są wyrazem znaczenia wiążanego z imieniem Jego osoby oraz ukazują rozwój pierwotnej chrystologii¹. Dzięki takiej metodzie wykładu chrystologii Nowego Testamentu możemy lepiej poznać bogactwo osoby odwiecznego Syna Bożego wcielonego w Jezusie z Nazaretu. Wyjaśnienie tytułów Chrystusa spotykanych na kartach Nowego Testamentu stało się metodą wykładu i jednym z rodzajów chrystologii Nowego Testamentu. Należy jednak wystrzegać się błędu przeakcentowania tej metody. Jest ona bowiem ograniczona, ponieważ jak każda metoda słownikowa, nie pozwala zamknąć wszystkich treści chrystologicznych jedynie w rzeczownikach². Przed tytuły zaś wysuwają się funkcje Jezusa Chrystusa, nie w pełni wyrażalne w tytułach. Chrystologia tytułarna (*Titelchristologie*)³ musi więc iść w parze z chrystologią funkcjonalną. Istotę chrystologii funkcjonalnej stano-

¹ A. Tronina, *Jezus Chrystus — nazwy*, EK VII, kol. 1350.

² A. Jankowski, *Chrystus Apokalipsy Janowej a eon obecny*, ACr 14(1982) s. 244n.

³ W. Beilner, *Neutestamentliche Christologie*, w: tenże, *Gott als Christ erfahren. II: Gott in Jesus — Jesus in Kirche*, Salzburg 1996, s. 217–233.

wi relacja zachodząca pomiędzy Jezusem a człowiekiem spotykającym Go oraz wierzącym w Niego⁴.

W związku z prymatem funkcji Chrystusa przed Jego tytułami godnościowymi, należałoby ujmować całość chrystologii ukazującej „Chrystusa wczoraj, dziś i na wieki” (Hbr 13,8). „Chrystus wczoraj” związany jest z dokonaniem dzieła odkupienia w konkretnym miejscu i czasie historycznym; „Chrystus dziś” to Chrystus działający w świecie i w Kościele w chwili obecnej; wreszcie „Chrystus ten sam na wieki” — to Chrystus jutra eschatologicznego i wieczności⁵. Takie właśnie całościowe ujęcie chrystologii ukazujące „Chrystusa wczoraj, dziś i na wieki, jako jedynego Zbawiciela świata”, podejmuje Dokument Papieskiego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu roku 2000⁶.

Chrystologię tytułarną oraz funkcjonalną wymienia już dokument Papieskiej Komisji Biblijnej: *Biblia i chrystologia* z 1983 roku, omawiając chrystologie związane z historią zbawienia.

Aby uniknąć w przedstawieniu chrystologii Nowego Testamentu braków, niejasności i niebezpieczeństw, od których nie są wolne dotychczas podejmowane próby zinterpretowania chrystologicznych danych Biblii, dokument *Biblia i chrystologia* podaje trzy następujące zasady:

1. Zasada respektowania Tradycji czasów apostoelskich, sięgających już Starego Testamentu;
2. Zasada ciągłości obydwu Testamentów w sposobie przedstawiania zbawczego posłannictwa Jezusa Chrystusa;
3. Zasada integralności w sposobie różnych ujęć chrystologii w Nowym Testamencie.⁷

⁴ Tenze, *Funktionale Christologie*, w: tenże, *Gott als Christ erfahren*. II: *Gott in Jesus — Jesus in Kirche*, Salzburg 1996, s. 263–324; H. Langkammer, *U podstaw chrystologii Nowego Testamentu*, Wrocław 1976, s. 202.

⁵ Jankowski, *Chrystus Apokalipsy Janowej a eon obecny*, s. 245.

⁶ *Jezus Chrystus, jedyny Zbawiciel świata, wczoraj, dziś i na wieki. Oficjalny dokument Papieskiego Komitetu obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000* (tłum. A. Lis), Katowice 1997.

⁷ *Biblia i chrystologia. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z 1983 r.* (tłum. A. Jankowski), RBL 41(1988) s. 203, 208–210; K. Romaniuk, *Biblia i chrystologia (Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej — omówienie)*, w: *Agnus et Sponsa. Praca zbiorowa ofiarowana O. Prof. A. Jankowskiemu*, red. T. Dąbek, T. Jelonek, Kraków 1993, s. 260n.

2. Tytuły Chrystusa nazywające Go Głównym Władcą i Wodzem w Nowym Testamencie

Wśród wielu tytułów ukazujących różne funkcje zbawcze Jezusa Chrystusa znajdujemy w Nowym Testamencie i takie, które związane są z Jego pierwszeństwem i władzą. Są to następujące określenia, którymi nazwano Go w kerygmacie apostołskim (Dzieje Apostolskie), w Listach Pawłowych (Rz, 1 Kor, Kol, Ef, Hbr) oraz w Apokalipsie: ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή.

Od razu też można zauważyć, że tytuły te wiążą się z rdzeniem ἀρχ- oraz z terminem κεφαλή. Aby wykazać ich specyfikę w odniesieniu do osoby i dzieła Jezusa Chrystusa należy najpierw wyjaśnić ich znaczenie etymologiczne oraz podać ich rozumienie w literaturze pozabiblijnej: klasycznej greckiej, judaistycznej i w Septuagincie. Warto też zaznaczyć, że wszystkie powyższe określenia greckie wiążą się z hebrajskim rdzeniem שׂאֵר.⁸ Dlatego badając pole semantyczne w poszukiwaniu znaczenia powyższych wyrazów greckich, należy rozpocząć od przedstawienia znaczenia terminu שׂאֵר w tekście hebrajskim Starego Testamentu. Dopiero na tej podstawie będziemy mogli przekonać się jaką prawdę o Jezusie chcieli ukazać autorzy Nowego Testamentu stosując do Niego powyższe terminy.

Ta prawda zbawcza może być widoczna jedynie w całym kontekście opisywanych dzieł zbawczych Jezusa Chrystusa, dlatego również należy się nim zająć. Przedstawimy więc powyższe tytuły Chrystusa zastosowane w kontekście kerygmaticznym (Dz), katechetyczno-parenetycznym (Rz, 1 Kor, Kol, Ef, Hbr), liturgicznym (hymny chrystologiczne w Kol i Ef) oraz w Ap.

2.1. Znaczenia rdzenia שׂאֵר w Biblii Hebrajskiej

Podobnie jak w Biblii Hebrajskiej tak też w wielu innych tekstach starożytnych zapisanych w językach semickich, takich jak: akadyjski, aramejsko-syryjski, etiopski, starobabiloński, ugarycki oraz starohebrajski w pismach z Qumran, rdzeń שׂאֵר oznacza: głowę, a w sensie przenośnym coś lub kogoś głównego, wodza, naczelnika; w odniesieniu do miejsca oznacza: coś na górze, szczyt; w znaczeniu czasowym oznacza: początek; a w znaczeniu jakościowym określa coś najlepszego⁹

⁸ H.P. Müller, שׂאֵר, THAT II, kol. 701n.

⁹ Tamże.

Termin **שָׂרָא** w odniesieniu do osób określa obrazowo kogoś głównego, najważniejszego, naczelnego wodza¹⁰ Już od najdawniejszych czasów określeniem tym nazywano naczelników ludu (por. Rdz 25,16; Lb 25,4)¹¹. Tytuł ten stał się terminem technicznym na określenie wodzów wojskowych (por. 2 Sm 23,8,18; 1 Krn 12,19.21.24)¹². Niekiedy zaś tak nazywano króla (por. Oz 2,2; 1 Sm 15,17)¹³ lub głównego władcę (Pan panujących, Król królów — por. Pwt 20,9; Hi 29,25; Sdz 5,30; 10,18; Ps 18,44)¹⁴. Termin **שָׂרָא** odnosił się także do wysokich rangą duchownych sprawujących obrzędy kultyczne (por. Iz 29,10; 2 Krn 25,18 — Arcykapłan, Ne 11,17 — przewodnik chóru) oraz do różnych przełożonych (Ezd 8,16nn)¹⁵ Inne znaczenie **שָׂרָא** to: przewodzący, wódz idący na czele, w przeciwieństwie do będących na końcu, w ogniu (por. 1 Krn 24,31; Pwt 28,13)¹⁶.

W odniesieniu do rzeczy **שָׂרָא** może oznaczać coś na górze, na szczycie (np. dojść do końca) lub na przedzie (początek) tak w sensie dosłownym, jak i przenośnym (por. Wj 19,20; 2 Sm 5,24; 15,32; 16,1)¹⁷

Inne jeszcze znaczenie **שָׂרָא** to: coś głównego, najważniejszego, dającego przykład całej grupie. Tak nazywa się najważniejsze gwiazdy (por. Hi 22,12) czy główne miasto — stolicę (por. Iz 7,8n)¹⁸.

Obrazowo w sensie czasowym rdzeń **שָׂרָא** oraz wyrazy pochodne oznaczają: początek (Iz 40,21 — początek świata; Ez 40,1 — początek roku) albo coś pierwszego (1 Krn 16,7) lub też coś pierwotnego, wcześniejszego (Jr 17,12)¹⁹

Termin **שָׂרָא** stosowany w sensie jakościowym oznacza coś najlepszego (por. Pnp 4,14; Ps 137,6)²⁰.

Specjalnego teologicznego znaczenia nabiera określenie **שָׂרָא** zastosowane w tekstach Starego Testamentu do Boga Jahwe. Tak nazywa się Go jako

¹⁰ J.R. Barlett, *The Use of the Word שָׂרָא as a Title in Old Testament*, VT 19(1969) s. 1-10.

¹¹ Müller, **שָׂרָא**, THAT II, kol. 705; C. Gancho, *Capo*, w: *Enciclopedia della Bibbia*, II, red. A. Rolla, F. Arduoso, G. Ghiberti, G. Marocco, Torino 1969, s. 116.

¹² Müller, **שָׂרָא**, kol. 706; Gancho, *Capo*, s. 116.

¹³ Müller, **שָׂרָא**, kol. 706; Gancho, *Capo*, s. 115n.

¹⁴ Müller, **שָׂרָא**, kol. 706.

¹⁵ Tamże, kol. 706.

¹⁶ Tamże, kol. 707.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, kol. 708.

¹⁹ Tamże, kol. 708-710.

²⁰ Tamże, kol. 709.

Wodza w walce lub Głowę całego wszechświata (por. Iz 7,8n; Mi 2,13; 1 Krn 29,11)²¹.

Podsumowując ten przegląd znaczeń rdzenia semickiego $\Psi\aleph\aleph$ w tekstach hebrajskich Starego Testamentu możemy stwierdzić, że stosowano go dla określenia: głowy, szczytu, początku, kogoś na przedzie, wodza, czegoś lub kogoś głównego, naczelnego, najważniejszego, czegoś najlepszego, najwartościowszego i czegoś najwyższego, czegoś ponad, co obejmuje wszystko (suma).²² Głową jest więc to, co ma pierwszeństwo²³ i najwyższy autorytet²⁴.

2.2. Pole semantyczne słów pochodzących od rdzenia $\alpha\rho\chi$ - oraz określenia $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\acute{\eta}$

2.2.1. Etymologia oraz znaczenie rdzenia i terminu $\kappa\epsilon\phi\alpha\lambda\acute{\eta}$ w literaturze pozabiblijnej greckiej klasycznej, hellenistycznej oraz judaistycznej

H. Frisk²⁵ zajmując się etymologią wyrazów $\alpha\rho\chi\acute{\eta}$, $\alpha\rho\chi\omega$ i określeń pochodnych zwraca uwagę na dwa aspekty znaczeniowe tych słów. Otóż $\alpha\rho\chi\acute{\eta}$ oznacza: początek, rozpoczęcie czegoś, pochodzenie, genezę, wywodzenie się z czegoś, pierwotność. Ten sam jednak termin może określać też panowanie, władanie, kierowanie, prowadzenie. Podobnie też czasownika $\alpha\rho\chi\omega$ używa się w celu określenia rozpoczęcia czegoś, zaczęcia oraz w drugim znaczeniu, mówiąc o panowaniu i rządzeniu. Wywodzące się więc z tego słowa terminy ($\alpha\rho\chi\acute{o}s$ od $\alpha\rho\chi\epsilon\acute{\upsilon}\omega$; $\alpha\rho\chi\omega\nu$ od $\alpha\rho\chi\omega$) określające kogoś czyniącego (*nomen agentis*) zgodnie z etymologią tego wyrazu oznaczają: przywódcę, wodza, kogoś pierwszego, sprawującego najwyższy urząd, mającego władzę.

Również G. Dellling²⁶ wyjaśniając znaczenie słów $\alpha\rho\chi\acute{\eta}$, $\alpha\rho\chi\omega$ podkreśla podwójny aspekt znaczeniowy tych wyrazów. Tak więc czasownika $\alpha\rho\chi\omega$

²¹ Tamże, kol. 711.

²² G. Fohrer, $\Psi\aleph\aleph$, *Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament*, Berlin-New York 1971, s. 253; K. Feyerabend, *Langenscheidts Taschenwörterbuch Hebräisch-Deutsch zum Alten Testament*, Berlin 1959, s. 241; P. Lamarche, *Głowa*, STB, s. 282n; P. Hofrichter, *Haupt*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J.B. Bauer, J. Marböck, K.M. Woschitz, Graz 1994⁴, s. 285.

²³ A. Grabner-Haider, *Głowa*, w: *Praktyczny Słownik Biblijny*, red. A. Grabner-Haider (tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek), Warszawa 1994, s. 381n.

²⁴ N. Adler, *Haupt*, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, I, red. J.B. Bauer, Graz 1967³, s. 673.

²⁵ *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg 1973², s. 158n.

²⁶ G. Dellling, $\alpha\rho\chi\omega$, $\alpha\rho\chi\acute{\eta}$, $\alpha\rho\chi\acute{\eta}$, $\alpha\rho\chi\alpha\acute{\iota}\omega$, $\alpha\rho\chi\eta\eta\acute{o}s$, $\alpha\rho\chi\omega\nu$, TWNT I, s. 476nn.

używano w stronie czynnej, aby ukazać panowanie kogoś lub także zaczęcie czegoś. W stronie medialnej zaś stosowano go tylko w znaczeniu zaczęcia czegoś. Posługując się rzeczownikiem ἀρχή myśli się o prymacie, pierwszeństwie kogoś lub czegoś. Pierwszeństwo to w sensie czasowym oznacza początek, podstawę. W odniesieniu zaś do czyjejś godności oznacza władzę, panowanie, rządzenie, urząd.

Autorzy starożytni powszechnie używali rzeczownika ἀρχή w sensie czasowym dla określenia początku, a więc tego miejsca w biegu czasu, gdzie się coś nowego rozpoczyna i się nie kończy. W tym znaczeniu posługiwali się terminem ἀρχή tacy autorzy, jak Melissus, Demokryt, Arystoteles, Anaksymander. Także Filon z Aleksandrii używał tego słowa, mówiąc że coś nie jest wieczne, a więc ma początek (*O stworzeniu świata*, 54; *O wieczności świata*, 53; *O Dekalogu*, 58)²⁷ Termin ἀρχή zestawia się również z określeniem τέλος, aby wyrazić myśl o początku i końcu, np., że coś się dzieje od początku do końca (Heraklit i Hipokrates)²⁸. Zestawienia słów ἀρχή i τέλος spotykamy również w wypowiedziach o charakterze religijnym. Mówi się np., że to Bóg jest ἀρχή i τέλος (początkiem i końcem)²⁹ Podobne odniesienie znajdziemy nawet w greckiej literaturze judaistycznej, np. w pismach Filona Aleksandryjskiego (*O uprawie roślin*, 93) oraz Józefa Flawiusza (*FlavAnt*, 8,280). Warto przy tym zaznaczyć, że w myśli judaistycznej wyrażonej w pismach Starego Testamentu, nigdy nie mówi się, że Bóg jest początkiem, lecz tylko, że Bóg działał na początku i od początku. W tym też znaczeniu mówi się o Bogu, jako początku wszystkiego (por. Α i Ω)³⁰.

W pismach filozoficznych zajmujących się kosmologią greccy autorzy starożytni używali terminu ἀρχή na oznaczenie pierwotnej materii albo podstawowego, pierwotnego prawa, według którego wszystko się stało. Początkiem — ἀρχή jest więc czas, myśl, liczba, materia, logos i Bóg. Zestawienie zaś terminów ἀρχή i τέλος wyraża myśl o przyczynie i celu powstania wszystkiego dzięki logosowi³¹.

W greckiej literaturze judaistycznej również o Bogu mówi się, że zna On początek i koniec (np. Sybilla, 8,375)³². Filon Aleksandryjski wymienia cztery elementy pierwotne i podstawowe (ἀρχαί) kosmosu: atomy (*O uciecz-*

²⁷ Tamże, s. 477.

²⁸ Tamże, s. 478.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 479.

ce i znalezieniu, 48), myśl pierwotna i podstawowa zawarta w liczbie jeden (*O potomstwie Kaina*, 65) lub w liczbie cztery (*O stworzeniu świata*, 52), logos (*O pomieszaniu języków*, 146) oraz Bóg (*O dziedzicu dóbr boskich*, 172; *O Dekalogu*, 52; *O uprawie roślin*, 93; *Alegorie praw*, 1,5). Niezbyt jasny jest jednak wpływ filozofów greckich na myśl Filona Aleksandryjskiego³³

Z. Abramowiczówna³⁴ podaje następujące znaczenia terminów związanych z rdzeniem αρχ- w literaturze greckiej klasycznej i hellenistycznej; rzeczownik αρχή określa rozpoczęcie czegoś, początek, pierwszą zasadę, całość oraz pierwszeństwo w jakiejś społeczności, władzę, suwerenność, rządy. Dlatego też wodza czy władcę nazywano ἀρχέτας lub ἀρχέλαος (przewodzący ludowi)³⁵. Również termin ἄρχων odnosił się do władcy, dowódcy czy rządcy sprawującego zwierzchnią władzę. Podobnie ἀρχός określał wodza, naczelnika i przywódcę. Słowo ἄρχω w znaczeniu czasowym oznaczało: zacząć coś, zrobić początek. W odniesieniu zaś do przestrzeni i miejsca czasownik ten stosowano, by wyrazić, że ktoś jest pierwszy, rządzi, kieruje, przewodzi, jest czymś wodzem, sprawuje władzę³⁶. Do tych znaczeń nawiązuje również termin ἀρχηγός określający kogoś zaczynającego, dającego początek, kogoś głównego, założyciela miasta lub rodu (herosa), protoplastę, głównego wodza i przywódcę³⁷

Rzeczownik ἀρχηγός zajmuje szczególne miejsce wśród określeń władców i wodzów. Wyraz ten składa się z dwóch części, z rdzenia αρχ- i końcówki -ηγός. Znaczenie rdzenia αρχ- podano już wyżej, a więc sprowadza się on do podkreślenia pierwszeństwa w czasie i miejscu oraz wyrażenia godności, a także oznacza: zaczynać, panować lub przewodzić, iść na czele, być władcą i wodzem³⁸. Jest więc on pierwszym w godności i prowadzącym innych³⁹. Niejasne jest pochodzenie końcówki -ηγός w wyrazie ἀρχηγός. Otóż może ona pochodzić od czasownika ἡγέομαι lub od ἄγω. Słowo ἡγέομαι oznacza: być wodzem, iść na czele, prowadzić, być władcą⁴⁰. Również czasownik ἄγω mówi o rządzeniu, prowadzeniu i przewodzeniu in-

³³ Tamże.

³⁴ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, I, Warszawa 1958, s. 340–342.

³⁵ Tamże, s. 340.

³⁶ Tamże, s. 342.

³⁷ Tamże, s. 340.

³⁸ Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, s. 159.

³⁹ E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg 1950, s. 86.

⁴⁰ H. Menge, K.H. Schäfer, B. Zimmermann, *Langenscheidts Taschenwörterbuch Altgriechisch-Deutsch*, Berlin-New York 1997⁸, s. 210.

nym⁴¹. Jeśliby więc w rzeczowniku ἀρχηγός końcówka -ηγός pochodziła od słowa ἡγέομαι, to wówczas podkreślałaby ideę wprowadzania kogoś, bycia dowódcą, przewodnikiem. Gdyby zaś końcówka ta pochodziła od czasownika ἄγω, wówczas zwracano by uwagę na kształtowanie, formowanie kogoś, że ktoś ma wpływ na innych, kieruje, rozkazuje i przewodzi innym, jest ich wodzem⁴².

Etymologia wyrazu ἀρχηγός wskazuje więc na następujące cechy charakterystyczne:

1. Rdzeń ἀρχ- oznacza, że jakaś osoba jest pierwsza, przed innymi i ma nad nimi władzę;
2. Czasowniki ἄγω i ἡγέομαι charakteryzują się dynamiką i podkreślają funkcję prowadzenia innych; wskazują więc na kogoś kierującego innymi;
3. Dwa człony: αρχ- i końcówka: -ηγός, pochodząca bądź od słowa ἡγέομαι lub od ἄγω, połączone razem podkreślają ideę kierowania grupą, bycia przywódcą we wspólnocie.

Chociaż obydwie czasowniki: ἡγέομαι i ἄγω mówią o kierowaniu, prowadzeniu innych oraz byciu wodzem, to jednak słowo ἄγω wskazuje na przywódcę, którego nie wybiera grupa równych mu członków wspólnoty. Jest on mianowany wodzem przez kogoś z zewnątrz. Jego funkcja nie pochodzi z wolnych wyborów. Czasownik zaś ἡγέομαι mówi o człowieku przewodzącym innym, którego grupa wybiera do tej funkcji kierowniczej.

Rzeczownik ἀρχηγός więc dzięki elementowi początkowemu: ἀρχ- podkreśla ideę panowania, bycia wodzem, kimś pierwszym, kierującym. Drugi zaś element, końcówka: -ηγός, wyraża dynamikę w przewodzeniu innym, prowadzeniu innych, na czele których jest się postawionym bądź z ich wyboru, bądź też z nominacji zewnętrznej. Etymologicznie ἀρχηγός oznacza osobę mającą wyższą pozycję od innych, jest on bowiem wodzem, przewodnikiem innych, jest pierwszym tak w kolejności, jak i w czasie, oraz w godności, czyli jest na początku i na pierwszym miejscu, przed wszystkimi innymi⁴³.

Ἀρχηγός w literaturze judaistycznej również wyraża motyw przewodnictwa, prowadzenia kogoś. Mówi się tam, że w czasach eschatologicznych Mesjasz poprowadzi lud Boży do nieba (*HenEt* 49,4; 69,27) lub wprowadzi

⁴¹ Tamże, s. 15n.

⁴² P. Chantraine, *Étude sur la vocabulaire grec*, Paris 1956, s. 31.

⁴³ P. Müller, *Christos Archegos. Der religionsgeschichtliche und theologische Hintergrund einer neutestamentlichen Christusprädikation*, Frankfurt 1973, s. 70–72.

dzi do życia (4 *Ezd* 7,38). Funkcję przewodnika spełnia także Tora, Prawo Mojżeszowe (*ApBasyr*, 85,1nn; 77,13nn). W pismach Filona z Aleksandrii wodzem prowadzącym wszystkich, a szczególnie dusze ludzkie jest sam Bóg (*O cnotach*, 169). W tym prowadzeniu Bóg posługuje się pośrednikami takimi, jak: logos nazwany także zasadą i pierworodnym (*O pomieszaniu języków*, 146; *O Cherubinach*, 36). Na usługach Boga jest również umysł i mądrość (*O Abrahamie*, 57). Archegosem jest także Mojżesz, wybrany przez Boga na przewodnika ludu Bożego (*O życiu Mojżesza*, 148–160) oraz Duch Boży (*O Abrahamie*, 57)⁴⁴. W pismach Filona temat prowadzenia innych do zbawienia zajmuje więc miejsce centralne⁴⁵.

Podsumowując przegląd znaczeń terminów z rodziny ἀρχή w literaturze greckiej klasycznej oraz judaistycznej widzimy, że wskazuje on na punkt, w którym zaczyna się coś nowego, skąd jednak dostrzega się również koniec. Jak początek sięga do nieskończoności, tak też i koniec wykracza poza to, co skończone. Ἀρχή jest więc punktem wyjścia, podstawowym początkiem, przyczyną pierwszą wszystkiego, a więc i ostatniego. Wśród różnych przyczyn leżących u podstaw wszystkiego, starożytni filozofowie greccy wymieniają także Boga (np. stoicy). Ἀρχή oznacza również władzę, moc, autorytet, panowanie i rządzenie. Słowo ἀρχω wiąże się z kimś pierwszym, zaczynającym coś dla innych. Jest więc pierwszym jako wódz. Dlatego imiesłów ἀρχων, pochodzący od czasownika ἀρχω, oznacza kogoś panującego, prowadzącego innych, idącego na czele. To samo znaczenie ma też rzeczownik ἀρχηγός, z tym że termin ἀρχων podkreśla głównie aspekt posiadania władzy i mocy po to, by dowodzić innymi⁴⁶. Ἀρχηγός zaś, w klasycznej literaturze greckiej, wskazuje na kogoś pierwszego, kto jest przewodnikiem kierującym jakąś sprawą lub grupą ludzi, rozpoczynającym coś, będący inicjatorem, a także autorem i sprawcą czegoś (jak starożytni herosi). Motyw przewodnictwa i prowadzenia kogoś podejmowano też w literaturze judaistycznej stosując powyższy termin w odniesieniu do Tory, logosu, mądrości, Mojżesza, Ducha Bożego i do samego Boga Jahwe⁴⁷.

⁴⁴ Tamże, s. 172–210.

⁴⁵ J. Kozyra, *Chrystus Archegos w zmartwychwstaniu*, SSHT 14(1981) s. 112.

⁴⁶ D. Müller, ἀρχή, w: *Dizionario dei Concetti Biblici del Nuovo Testamento* (DCB), red. L. Coenen, E. Beyreuther, H. Bietenhard, Bologna 1976, s. 1435.

⁴⁷ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, I, Warszawa 1958, s. 340; Delling, ἀρχω, ἀρχή, ἀπαρχή, ἀρχαίος, ἀρχηγός, ἀρχων, TWNT I, s. 485n; Kozyra, *Chrystus*

Kolejnym interesującym nas terminem związanym z pierwszeństwem i władzą jest rzeczownik κεφαλή. H. Schlier⁴⁸ przedstawiając znaczenie tego słowa w literaturze greckiej klasycznej i hellenistycznej podkreśla, że κεφαλή stosowano w odniesieniu do czegoś lub kogoś naczelnego, głównego, najwyższego, przewyższającego innych. Autorzy greccy klasycyści począwszy od Homera słowem κεφαλή nazywali coś głównego, głowę człowieka lub zwierzęcia albo też szczyt, miejsce najwyższe lub samo zakończenie czegoś, co zarazem może być punktem wyjścia, początkiem czegoś. Terminem tym określano też szczyt okrętu, kapitel, głowicę na szczycie kolumny, szczytową część muru oraz początek czasu, miesiąca lub rzeki (Teokryt, Ksenofont). Spośród pisarzy żydowskich piszących po grecku Filon Aleksandryjski zestawia κεφαλή z terminem τέλος w znaczeniu: początek i koniec (*O życiu Mojżesza*, 2,290; *O snach*, 1,66)⁴⁹ Termin κεφαλή nie tylko oznacza głowę, a więc coś najwyższego, głównego i najważniejszego, lecz także kogoś wybitnego, znakomitego, wystającego ponad, przewyższającego innych, przedkładanego ponad resztę oraz stanowiącego o czymś, postanawiającego, decydującego i rządzącego. Powyższe znaczenia wskazują na główną rolę kierowniczą, władczą i wodzowską tego, kogo nazywa się głową. Starożytni autorzy greccy stosując określenie κεφαλή do głowy jako części ciała ludzkiego (Ksenofont), podkreślali, że rządzi ona innymi częściami ciała. Dlatego też jest pierwszą i najważniejszą jego częścią (Filon Aleksandryjski, *O stworzeniu świata*, 118n). Godnym uwagi jest też fakt, że według mitologii greckiej Atena rodzi się z głowy Zeusa.

Pisarze greccy w starożytności nazywali także całego człowieka głową — κεφαλή, mówiąc np.: na moją czy twoją głowę, czyli na mnie lub ciebie całego (Arystofanes, Demostenes, Platon). Uważano bowiem, że w głowie jest centrum życia człowieka. Dlatego też głowa oznaczała również życie (Demostenes, Eurypides, Homer). Wyrażenie „wielka głowa” oznaczało wielkiego człowieka, kogoś ważnego; zaś formuła „według głowy” oznaczała danie życia za życie, głowę za głowę, człowieka za człowieka⁵⁰

Należy zwrócić uwagę na fakt, że starożytni autorzy greccy nie Żydzi nie stosowali rzeczownika κεφαλή na oznaczenie głowy wspólnoty, grupy. Z takim odniesieniem terminu κεφαλή spotykamy się dopiero w literaturze judaistycznej oraz w Septuagincie. *Księga Jubileuszów* (1,16) porównuje całą

Archegos w zmartwychwstaniu, s. 110, 112; Müller, *Christos Archegos*, s. 172–210.

⁴⁸ H. Schlier, κεφαλή, TWNT III, 672nn.

⁴⁹ Tamże, s. 673.

⁵⁰ Tamże.

społeczność Izraela do głowy przeciwstawionej ogonowi (końcowi). Głowa służy też jako obraz jedności narodu wybranego w *Testamencie Zabulona*, 9. O głowie w znaczeniu głównego wodza czytamy w *Księdze Henocha* w wersji słowiańskiej 3,37: „Spójrz, Adamie! Oto uczyniłem się królem, kapłanem i prorokiem, i panem, i głową, i wodzem całego stworzenia oraz każdego pokolenia”.⁵¹

Termin κεφαλή nabiera szczególnego znaczenia w literaturze hellenistycznej i gnostycznej, gdzie spotykamy się z wpływami mitologii irańskiej o eonie oraz pracźlowieku i odkupicielu. Otóż w orfickim fragmencie 168 czytamy o Zeusie-głowie. Eon zwany tu Zeusem obejmuje swoją głowę i ciałem wszystko, co z niego znowu powstanie⁵². Wyraz więc κεφαλή w odniesieniu do eonu odgrywa podwójną rolę: podkreśla się zasadnicze panowanie głowy nad ciałem oraz zachowywanie jedności głowy z ciałem⁵³.

Podsumowując przegląd znaczeń terminu κεφαλή w starożytnej literaturze greckiej pozabiblijnej okazuje się, że oznacza on:

1. Głowę człowieka lub zwierzęcia, kapitel, głowicę kolumny, szczyt muru, początek rzeki, rozdział mowy, przemówienia. Podkreślając aspekt początku w znaczeniu słowa κεφαλή należy zwrócić uwagę na zbieżność znaczeniową z terminem ἀρχή — początek, zasada.
2. Element decydujący, górujący, przewyższający innych. W antropologii greckiej głowie podporządkowane są wszystkie inne członki ciała; głowa rządzi, wydaje polecenia, prowadzi.
3. Życie osoby, analogicznie do ψυχή (dusza)). Tak np. słowa złorzeczeń wymieniające głowę, skierowane są przeciw całemu człowiekowi i jego życiu⁵⁴.
4. Nigdy głowy wspólnoty,⁵⁵ chociaż przymiotnik κεφάλαιος określał również przełożonych, wodzów i przywódców⁵⁶. Dopiero jednak pisarze żydowscy stosują termin κεφαλή na oznaczenie człowieka kierującego społecznością.

⁵¹ Tamże, s. 675.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, s. 676.

⁵⁴ K. Munzer, *Сапо (κεφαλή, ἀνακεφαλαιοῦμαι)*, DCB, s. 200.

⁵⁵ Schlier, *κεφαλή*, TWNT III, s. 673.

⁵⁶ *Słownik grecko-polski*, red. Z. Abramowiczówna, II, Warszawa 1960, s. 652n.

2.2.2. Rdzeń ἀρχ- i termin κεφαλή w Septuagincie

W Septuagincie terminów związanych z rdzeniem αρχ- używa się w ściśle określonym znaczeniu. Czasownikiem ἄρχω stosowanym zarówno w stronie czynnej, jak i medialnej, posłużono się w greckim tłumaczeniu tekstów Starego Testamentu jako odpowiednikiem 30 różnych słów hebrajskich, przede wszystkim w znaczeniu: panować, przewyższać, mieć przewagę, być silniejszym i lepszym⁵⁷ (2 Krn 31,10; 35,25; Hi 36,24; Syr 47,21; 1 Mch 5,31). Niekiedy słowo to określa rozpoczęcie jakiejś działalności⁵⁸ (Rdz 6,1; 18,27; Pwt 1,5; Sdz 10,18).

Rzeczownik ἀρχή w Septuagincie, będąc przeważnie tłumaczeniem hebrajskiego słowa מֶלֶךְ, oznacza: początek w czasie lub początek jakiejś rzeczy (Ps 73,2; Ab 1,12; Mi 5,2; Iz 37,26; Jr 22,6; Ez 16,55; 31,3.10.14). Oprócz tego pierwszeństwa w czasie wyraz ἀρχή posiada również walor jakościowy, podkreślając czyjeś pierwszeństwo wobec innych, określając kogoś wyższego rangą (Am 6,1; Lb 24,20; 1 Krl 20,9.11). Dość często również termin ten stosowano na oznaczenie panowania, sprawowania władzy, określając tak urząd, pozycję kierowniczą, wodza⁵⁹ (Rdz 40,13.20; Sdz 9,34; 1 Sm 11,11; 1 Krn 26,10; Ne 9,17).

Pochodzący od słowa ἄρχω imiesłów ἄρχων w Septuagincie występuje aż 450 razy. Podobnie też jak w pozabiblijnych pismach greckich, stosowano go w odniesieniu do ludzi mających wielki autorytet i wpływ na innych. Stąd główne znaczenie terminu ἄρχων w Biblii greckiej Starego Testamentu to: wódz, władca, wysoko postawiony urzędnik. Wyraz ten stosowano jako odpowiednik różnych określeń hebrajskich. I tak np. w tekstach, w których oznacza on wodza wojska lub władcę politycznego czy też głowę rodziny, podobnie jak inny rzeczownik grecki — ἀρχηγός, jest tłumaczeniem hebrajskiego מֶלֶךְ (Lb 25,4; 30,2; 1 Krn 8,6.28; Ne 11,3.16). Określając kogoś z mocą, władzą, autorytetem, przywódcę, panującego, jest odpowiednikiem hebrajskiego מֶלֶךְ (Rdz 12,15; Sdz 8,13; Am 1,15). Kiedy zaś ἄρχων odnosi się do naczelnika rodu czy głowy rodziny, wówczas jest tłumaczeniem hebrajskiego מִשְׁפָּחָה (Lb 2,3–7; 13,2; Ez 7,27). Termin ἄρχων stosowano więc w Septuagincie w takich tekstach, które podkreślały autorytet, jaki miała osoba kierująca, rządząca. Dzięki niemu posiadała ona

⁵⁷ Dellling, ἀρχω, ἀρχή, ἀπαρχή, ἀρχαῖος, ἀρχηγός, ἀρχων, TWNT I, s. 477.

⁵⁸ L. Coenen, *Principio, origine* (ἀρχή, ἀρχω, ἀρχων, ἀρχηγός, ἀρχαῖος), DCB, s. 1435.

⁵⁹ Dellling, ἀρχω, ἀρχή, ἀπαρχή, ἀρχαῖος, ἀρχηγός, ἀρχων, TWNT I, s. 479; Coenen, *Principio, origine*, DCB, s. 1435.

szeroki wpływ będąc wodzem ludu, a nawet mając władzę nad istotami pozaziemskimi⁶⁰ (Dn 10,13).

Innym określeniem związanym z rdzeniem ἀρχ-, jaki zastosowano w Septuagincie jedynie 35 razy, to ἀρχηγός. Tłumacze użyli go w znaczeniu wodza i władcy całego ludu, podobnie jak określenia ἀρχων jako odpowiednika następujących słów hebrajskich: שׂרָר, רֶשֶׁת, אֲשִׁיפּ oraz 6 innych terminów⁶¹. Biblia grecka więc odnosi termin ἀρχηγός do osoby kierującej, prowadzącej i rządzącej. Podkreśla się charakter dynamiczny w przewodzeniu innym, skuteczne sprawowanie władzy. Ἀρχηγός jest wodzem, idącym na czele, kimś pierwszym, prowadzącym, za którym idą inni. Do niego należy inicjatywa przewodzenia⁶².

Idea przewodzenia należy do centralnych tematów Starego Testamentu. Bóg prowadzi Abrahama z Ur do Kanaanu (Rdz 15,7). Bóg prowadzi swojemu ludowi najpierw w Egipcie, a potem na pustyni (Wj 3,8–12; 15,22; 19,1). Bóg posługuje się w tym celu wybranymi przez siebie pośrednikami: Mojżeszem, Aaronem czy Jozuem (Wj 17,4; Lb 11,2; Pwt 34,9; Iz 1,1–9). Także w Ziemi Obiecanej Bóg kieruje swym ludem poprzez wybranych przez siebie królów jak Saul, Dawid czy Salomon (1 Sm 9,16; 25,30; 1 Krl 1,35). W czasach ostatecznych Bóg obiecuje dać nowego przewodnika, Króla — Mesjasza, który będzie nowym Dawidem (Iz 9,1–6; 11,1) i poprowadzi nowy lud Boży do nowej Ziemi Obiecanej, do nieba (Iz 40 – 55).

Starotestamentowa idea prowadzenia ludu przez Boga, który posługuje się w tym celu swoimi wybranymi jako przewodnikami, z których najważniejszym jest Mesjasz, wpłynęła również na autorów Nowego Testamentu. Motywy teologiczne Starego Testamentu traktowali oni jako zapowiedzi typiczne osób i wydarzeń czasów Nowego Testamentu (Rz 5,14; 1 Kor 10,5.11). Idea przewodzenia i prowadzenia, z jaką spotykamy się na kartach Starego Testamentu stanowi główną bazę dla interpretacji określenia ἀρχηγός w Nowym Testamencie⁶³.

⁶⁰ Delling, ἀρχω, ἀρχή, ἀπαρχή, ἀρχαῖος, ἀρχηγός, ἀρχων, TWNT I, s. 487; Coenen, *Principio, origine*, DCB, s. 1436,

⁶¹ Delling, ἀρχω, ἀρχή, ἀπαρχή, ἀρχαῖος, ἀρχηγός, ἀρχων, TWNT I, s. 486; Coenen, *Principio, origine*, DCB, s. 1436; Kozyra, *Chrystus Archegos w zmartwychwstaniu*, s. 111.

⁶² Müller, *Christos Archegos*, s. 89n; Coenen, *Principio, origine*, DCB, s. 1436.

⁶³ Kozyra, *Chrystus Archegos w zmartwychwstaniu*, s. 111; Müller, *Christos Archegos*, s. 111, 114–147.

Z kolei na znaczenie słowa κεφαλή w Septuagincie wpłynęło użycie tego terminu przez autorów greckich pozabiblijnych oraz wzorowanie się na zastosowaniu go przez pisarzy Starego Testamentu, posługujących się w tym przypadku określeniem שׂרָף. Dlatego też κεφαλή w Biblii greckiej to: głowa rozumiana jako część ciała⁶⁴ (Rdz 28,18; 40,16; 48,14) lub coś najwyższego, wystającego ponad, szczyt (Rdz 8,5; 11,4; Sdz 9,25.36). Często mówi się o całym człowieku, o osobie, wymieniając tylko jej głowę⁶⁵ (Rdz 49,26; Wj 16,16; Lb 1,2; Sdz 7,16; 9,57; 1 Sm 25,39; 1 Krl 8,32; Iz 35,10; 51,11; Ez 9,10; 11,21; 16,43; Jl 4,4; Prz 10,6). Niektóre teksty Starego Testamentu mówią o specjalnych gestach dotyczących głowy — κεφαλή, przez co wskazują na jej symboliczną ważność, np. ogolenie głowy na znak żałoby (Ez 7,18), posypanie głowy popiołem na znak pokuty (2 Sm 13,19), węgle palące na głowie na znak zachęty do nawrócenia i pokuty⁶⁶ (Prz 25,22), nie obcięte włosy na głowie na znak ślubu nazireatu (Lb 6,7), namaszczenie głowy na znak udzielenia władzy królewskiej (1 Sm 10,1), położenie rąk na głowie na znak błogosławieństwa⁶⁷ (Rdz 48,14).

Tłumacze Septuaginty stosując termin κεφαλή w rozumieniu głowy, jako całego człowieka, osoby, posługują się nim również w znaczeniu kogoś głównego, rządzącego wspólnotą (Pwt 28,13; Iz 9,13n — gdzie zestawiono terminy κεφαλή z ἀρχή), kogoś sprawującego władzę, panującego, wodza prowadzącego innych⁶⁸ (Wj 6,14; Sdz 10,18; 11,8nn; 1 Sm 15,17; 2 Sm 22,44; Iz 7,8n; Dn 2,31n). W Biblii greckiej więc głowa — κεφαλή poza określeniem części ciała ma znaczenie metaforyczne, wskazując na coś lub kogoś głównego, pierwszego i najważniejszego rangą, prowadzącego innych, idącego na czele, wodza i władcę⁶⁹

Przeprowadzona analiza znaczeń terminów ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή w starożytnej literaturze greckiej oraz w Septuagincie pozwala określić następujące pole semantyczne tych wyrazów:

⁶⁴ Schlier, κεφαλή, s. 673.

⁶⁵ Tamże, s. 673; Adler, Haupt, s. 671.

⁶⁶ Munzer, Capo, DCB, s. 200.

⁶⁷ P. Hofrichter, Haupt, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J.B. Bauer, J. Marböck, K.M. Woschitz, Graz 1994⁴, s. 286; Grabner-Haider, Glowa, s. 381.

⁶⁸ Schlier, κεφαλή, s. 673; Adler, Haupt, s. 673; Grabner-Haider, Glowa, s. 381; M.V. Arbabal, Capo, w: *Enciclopedia della Bibbia*, red. A. Rolla, F. Arduoso, G. Ghiberti, G. Marocco, II, Torino 1969, s. 116.

⁶⁹ Hofrichter, Haupt, s. 285.

1. Wszystkie one wyrażają ideę pierwszeństwa: być na początku, u podstaw wszystkiego, być pierwszym i kimś głównym, przewyższającym innych.
2. Wszystkie wskazują na aspekt przewodzenia, rządzenia, władania, panowania, prowadzenia innych.
3. Wszystkie też podkreślają fakt posiadania władzy, mocy, autorytetu, dzięki któremu można być kimś głównym, władcą i przewodzić innym.
4. Wszystkie powyższe określenia greckie ze względu na wyrażanie tych samych motywów można uważać za synonimy. Każde z nich traktowane osobno wyraża jednak inny aspekt idei, które reprezentuje.
5. Wszystkie omawiane terminy greckie wyrażają też myśl sprowadzającą się do sformułowania: główny władca i wódz.
6. Jak wykazano, określenia te odnoszą się również do Boga i Mesjasza.

Na tej więc podstawie możemy przejść do dalszej analizy związanej z nazwaniem Jezusa Chrystusa powyższymi tytułami w tekstach Nowego Testamentu.

3. Teksty Nowego Testamentu, w których nazwano Jezusa Chrystusa Głównym Władcą i Wodzem

W tekstach Nowego Testamentu, podobnie jak w greckiej starożytnej literaturze pozabiblijnej oraz w Septuagincie autorzy nazywając Jezusa Chrystusa Głównym Władcą i Wodzem posłużyli się terminami ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή. Wybór poszczególnych określeń uzależniono od zakresu znaczeniowego poszczególnych wyrazów oraz praktyki zastanej tak na polu biblijnym, judaistycznym, jak i w literaturze greckiej klasycznej.

Czasownik ἄρχω wykorzystał św. Paweł w Rz 15,12 mówiąc o Jezusie jako „korzeniu Jessego, który powstanie, aby rządzić⁷⁰ poganami”, czyli by przewodzić⁷¹ im, być pierwszym mając władzę nad nimi i prowadzić ich⁷² do zbawienia. Paweł odwołuje się tu do tekstów Izajasza 11,1.10 i 42,4.

⁷⁰ W. Bauer, ἄρχω, w: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, hrsg. K. Aland, B. Aland, Berlin 1988⁶, s. 225.

⁷¹ R. Popowski, ἄρχω, w: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 76.

⁷² Bietenhard, *Principio, origine*, DCB, s. 1438.

Pochodzący od słowa ἄρχω imiesłów ἄρχων stał się tytułem Chrystusa w Ap 1,5. Autor nawiązując do tekstu Ps 89,28, gdzie wprost jest mowa o kimś największym, przewyższającym innych, kimś głównym, nazywa Jezusa Chrystusa „Władcą⁷³ królów ziemi” oraz Świadkiem Wiernym i Pierworodnym umarłych” Te ostatnie tytuły Chrystusa również opierają się na tekście Ps 89,28.38.

Określenie ἀρχή stało się tytułem Jezusa Chrystusa jako Głównego Wodza i Władcy w Kol 1,18. Nazywając Jezusa ἀρχή podkreśla się ideę początku, bycia zasadą wobec innych⁷⁴. Św. Paweł zestawiając w tym tekście obok siebie kilka tytułów Chrystusa mówi o Nim, że „jest Głową Ciała — Kościoła. On też jest Początkiem, Pierworodnym spośród umarłych, aby we wszystkim był Pierwszy”

Z powyższych zestawień tytułów wynika, że określając Jezusa terminem ἀρχή chce się wyrazić prawdę o Jego zwierzchności oraz o całościowym, uniwersalnym, głównym i podstawowym Jego działaniu, podobnie jak to podkreśla termin κεφαλή — głowa⁷⁵.

Jednym z najważniejszych tytułów Jezusa Chrystusa ukazujących Go jako Głównego Wodza i Władcę jest określenie ἀρχηγός. Jezus został tak nazwany w czterech tekstach Nowego Testamentu. W Dz 3,15 św. Piotr w mowie kerygmatycznej wygłoszonej w Jerozolimie mówi o Jezusie: „Zabiliście Wprowadzającego⁷⁶ w życie, którego Bóg wskrzesił z martwych” Ten sam Apostoł przemawiając przed Sanhedrynem głosi, jak czytamy w Dz 5,31: „Tego Przywódcę⁷⁷ i Zbawiciela wywyższył Bóg swoją Prawicą” W Liście do Hebrajczyków również dwukrotnie spotykamy się z tytułem ἀρχηγός w odniesieniu do Jezusa Chrystusa. W Hbr 2,10 autor pisze: „Przystało bowiem Temu, [...] który wielu synów doprowadza do chwały, aby Tego, który daje początek,⁷⁸ jest autorem⁷⁹ i dalej prowadzi⁸⁰ ich do zbawienia, udo-

⁷³ Popowski, ἄρχων, w: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 77.

⁷⁴ Bietenhard, *Principio, origine*, s. 1437.

⁷⁵ Hofrichter, *Haupt*, s. 286.

⁷⁶ W. Bauer, ἀρχηγός, w: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, hrsg. K. Aland, B. Aland, Berlin 1988⁶, s. 223.

⁷⁷ Tamże, s. 223.

⁷⁸ R. Popowski, ἀρχηγός, w: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 75.

⁷⁹ Bietenhard, *Principio, origine*, s. 1439.

⁸⁰ P.G. Müller, ἀρχηγός, EWNT I, s. 393.

skonać przez cierpienie” W Hbr 12,2 autor poucza: „Patrzmy na Jezusa, Sprawcę⁸¹ wiary i czyniącego ją dojrzałą [czyli przewodzącego⁸² w wierze], który wycierpiał krzyż, nie bacząc na jego hańbę, zasiadł na prawicy tronu Bożego”

Specjalnego znaczenia nabiera w Nowym Testamencie określenie κεφαλή odniesione do Jezusa. Nazywając Go bowiem Głowicą lub Kamieniem Węgielnym, czyli kimś pierwszym i podstawowym, oraz Głową i kimś obejmującym w sobie całość, podkreśla się wyjątkową rolę jaką On odgrywa, będąc kimś Głównym,⁸³ również jako Główny Wódz i Władca. W Mt 21,42; Mk 12,10; Łk 20,17; Dz 4,21; 1 P 2,7 mówi się o Jezusie, cytując tekst Ps 118,22: „Ten stał się Głowicą⁸⁴ węgla” Św. Paweł podkreślając kierowniczą rolę Jezusa Chrystusa⁸⁵ pisze w 1 Kor 11,3: „Głową męża jest Chrystus, a Głową Chrystusa Bóg” Ten sam Apostoł nazywa Jezusa Chrystusa Głową w Listach więziennych skierowanych do Kolosan i Efezjan, podkreślając główną rolę w dziele zbawczym jaką spełnia Chrystus,⁸⁶ również jako Główny Wódz i Władca⁸⁷ I tak w Ef 1,22 pisze: „Bóg dał Kościołowi Chrystusa jako Głowę ponad wszystko”, a w 4,15 naucza: „aby wszystko rosło ku Temu, który jest Głową, ku Chrystusowi”, zaś w 5,23: „Chrystus jest Głową Kościoła, On — Zbawca Ciała.” W Kol 1,18 czytamy: On [Chrystus] jest Głową Ciała — Kościoła; On jest Początkiem, Pierworodnym spośród umarłych, aby we wszystkim był Pierwszy; zaś w 2,10: „On [Chrystus] jest Głową wszelkiej zwierzchności i władzy”; a pouczając grzeszników w 2,19 Apostoł pisze: „Taki [człowiek] nie trzyma się mocno Głowy [czyli Chrystusa], z którego całe Ciało, zaopatrywane i zespalone przez połączenia i wiązania rośnie Bożym wzrostem.” Św. Paweł stosując do Jezusa czasownik ἀνακεφαλαιοῦσθαι chce również podkreślić Jego główną rolę jaką odgrywa zbierając, sumując wszystko,⁸⁸ co także wyraża termin κεφαλή. Dlatego w Ef 1,10 tak pisze

⁸¹ Bauer, ἀρχηγός, s. 223.

⁸² Müller, ἀρχηγός, s. 393n; Kozyra, *Chrystus Archegos w smartwychwstaniu*, s. 119.

⁸³ W. Mundle, *Pietra, pietra angolare (κεφαλή, γωνίας)*, DCB, s. 1312.

⁸⁴ R. Popowski, κεφαλή, w: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, s. 336.

⁸⁵ W. Bauer, κεφαλή, w: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, hrsg. K. Aland, B. Aland, Berlin 1988⁶, s. 850.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ X. Léon-Dufour, *Głowa*, w: *Słownik Nowego Testamentu* (tłum. K. Romaniuk), Poznań 1986², s. 273n.

⁸⁸ R. Popowski, ἀνακεφαλαιώω, w: *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*,

o wypełnianiu Bożego planu zbawienia, który realizuje się przez Jezusa. Otóż „Bóg postanowił wszystko zebrać [podsumować, zjednoczyć, zrekapitulować]⁸⁹ w Chrystusie (jako Głowie)”; lub: poddać wszystko pod jednego, Głównego Wodza — Chrystusa; sprowadzić wszystko pod jedną Głowę⁹⁰.

Przedstawiony powyżej przegląd tekstów Nowego Testamentu, w których zastosowano terminy ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή jako tytuły Jezusa Chrystusa ukazujące Go jako Głównego Wodza i Władcę pozwala nam wyciągnąć następujące wnioski:

1. Powyższe tytuły ukazują Jezusa jako kogoś pierwszego, głównego, obejmującego wszystko, a zarazem spełniającego rolę przywódcy, idącego na czele innych oraz rządzącego i panującego nad innymi.
2. Motywy te podjęto w zaledwie 20 tekstach Nowego Testamentu, w których nazwano Jezusa ἀρχή, ἀρχηγός, ἄρχω, ἄρχων, κεφαλή oraz ἀνακεφαλαιοῦσθαι.
3. Powyższe tytuły Jezusa zastosowano jedynie w 11 spośród 27 ksiąg Nowego Testamentu, a mianowicie: w Ewangeliach synoptycznych, w Dz, Listach św. Pawła obejmujących tradycyjne *Corpus Paulinum* (Rz, 1 Kor, Ef, Kol, Hbr), w 1 P oraz w Ap.
4. Ewangelie synoptyczne oraz 1 P stosują wobec Jezusa zaledwie jeden raz określenie κεφαλή (Głowica węgla, Kamień Węgielny). Podobnie w Dz spotykamy jeden raz ten sam tytuł (κεφαλή), zaś tylko dwa razy nazwano tam Chrystusa ἀρχηγός. W Dz więc wykorzystano dwa z powyższych tytułów Chrystusa. W *Corpus Paulinum* znajdujemy najwięcej tytułów ukazujących Chrystusa jako Głównego Wodza i Władcę. W Rz — jednokrotnie słowo ἄρχω (Chrystus rządzący, panujący); w 1 Kor również raz termin κεφαλή (głowa); zaś w Kol raz tytuł ἀρχή (początek, zasada) i aż trzykrotnie — κεφαλή (głowa). Również trzy razy stosuje św. Paweł w Liście do Efezjan określenie κεφαλή (głowa) i jeden raz czasownik związany z tym słowem, mianowicie ἀνακεφαλαιοῦσθαι (zrekapitulować wszystko w Chrystusie). W Hbr dwa razy nazwano Chrystusa jedynie tytułem ἀρχηγός. W Ap zaś znajdujemy tylko raz termin ἄρχων (władca królów ziemi).

Warszawa 1994, s. 35.

⁸⁹ W. Bauer, ἀνακεφαλαιώω, w: *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, hrsg. K. Aland, B. Aland, Berlin 1988⁶, s. 111.

⁹⁰ Popowski, ἀνακεφαλαιώω, s. 35.

5. Niektóre z powyższych tekstów Nowego Testamentu wprost cytują Stary Testament i to za Septuagintą lub też do niej nawiązują. Aż pięciokrotnie nazywa się Jezusa kamieniem węgielnym, cytując tekst Ps 118,22: w Mt 21,42; Mk 12,10; Łk 20,17; Dz 4,11 oraz w 1 P 2,7, gdzie św. Piotr wyjaśnia jego znaczenie we fragmencie 2,4–8 wykorzystując poza tym inne cytaty starotestamentowe z Iz 28,16 (w. 4 i 6) oraz Iz 8,14 (w. 8). Według Łk 20,18 Jezus zapowiadając jaki los czeka złych dzierżawców winnicy, w dalszym ciągu swojej wypowiedzi mówiąc o sobie, posługuje się obrazem kamienia. Słowa te, podobnie jak w Mt 21,44 są aluzją do Iz 8,14 i Dn 2,31–35.44. W opisie synoptycznym przypowieść o złych dzierżawcach winnicy (Mt 21,33–46; Mk 12,1–12; Łk 20,1–9), w której znajdujemy wypowiedź Jezusa o kamieniu węgielnym, ma w dużej mierze charakter alegoryczny. Widać bowiem wyraźną aluzję do narodu wybranego przedstawionego metaforycznie w obrazie winnicy w tekstach Starego Testamentu (por. Oz 10,1; Jr 2,21; Iz 5,1–7). Stosunki między właścicielem winnicy a dzierżawcami-rolnikami odzwierciedlają wzajemną relację Boga i narodu wybranego reprezentowanego przez swoich przywódców.

Jezusa Chrystusa nazwano Głową (κεφαλή) w hymnie o Jego wywyższeniu w Ef 1,20–23. Wyrażenie: „Wszystko poddał pod Jego stopy” (w. 22a) wzięte z Ps 8,7, zastosowane tu do Chrystusa, wskazuje na powszechną władzę i rzeczywiste Jego panowanie nad całym kosmosem (por. 1 Kor 15,2.6n; Hbr 2,8). Św. Paweł przedstawiając w Ef 5,21–33 zasady życia domowego, w. 5,23 podaje wielki wzór dla mężów i żon. Jest nim miłość Chrystusa Głowy (κεφαλή) do Kościoła — Jego Ciała. Podstawę dla tego porównania znajdujemy w starotestamentowej nauce o przymierzu jako związku Boga Jahwe z narodem wybranym (por. Oz 2; Jr 31,2–4). Paweł Apostoł nazywając w Rz 15,12 Jezusa „korzeniem Jessego, który będzie rządził narodami” odwołuje się wyraźnie do Iz 11,1.10; 42,4.

W Ap 1,5 widzimy nawiązanie do Ps 89,28. Chociaż nie mówi się w nim wprost o władcy, to jednak motyw jest wyraźny: „Ja Go ustanowię pierworodnym, największym wśród królów ziemi” w sensie: przewyższającym innych i panującym nad nimi, a więc władcą królów ziemi.

6. Teksty Nowego Testamentu, w których odniesiono do Jezusa Chrystusa określenia: ἀρχή, ἀρχηγός, αρχω, αρχων, κεφαλή przynależą do różnych środowisk związanych z początkami Kościoła (judeochrześci-

- jańskie — palestyńskie, poganochrześcijańskie — hellenistyczne: grecko-rzymskie).
7. Powyższe tytuły Chrystusa, jak widać to w przedstawionym przeglądzie tekstów, związane są też z różnymi tradycjami istniejącymi w pierwotnym Kościele (kerygmaticzne — Dz, liturgiczne — hymny w Listach Pawłowych, katechetyczne i parenetyczne — również w listach, ewangelijne — Ewangelie synoptyczne, apokaliptyczne — w Ap).
  8. Na specyfikę znaczeniową powyższych określeń odniesionych w omawianych tekstach Nowego Testamentu do Jezusa Chrystusa wpłynęło nie tylko znaczenie poszczególnych terminów w starożytnych tekstach pozabiblijnych oraz w Starym Testamencie (Septuagincie), jak to widzimy badając ich pole semantyczne. Nowego, specjalnego znaczenia teologicznego nabierają one w Nowym Testamencie dzięki zestawieniu ich z innymi tytułami Chrystusa oraz poprzez kontekst różnych środowisk i tradycji, w jakich je znajdujemy.
  9. Analiza filologiczna i teologiczno-biblijna powyższych tytułów Chrystusa ukazuje różne aspekty Jego działania zbawczego, w którym podkreśla się motyw głównego wodza i władcy. Tytuły te bowiem mówią o roli zbawczej Chrystusa w związku z Jego śmiercią i zmartwychwstaniem. On prowadzi nas do zmartwychwstania i chwały. Ma we wszystkim pierwszeństwo i rządzi wszystkim, będąc Głową Kościoła i świata.

Cristo — Capo e Condottiere nell'insegnamento del Nuovo Testamento

RIASSUNTO

I titoli di Gesù Cristo che spiegano il Suo ruolo nella realizzazione del piano di salvezza hanno un grande significato nella Cristologia del Nuovo Testamento. Essi dimostrano le Sue funzioni nella salvezza e per questo Cristo è una persona più importante di tutta la storia. Così dice anche Documento ufficiale del pontificio comitato delle celebrazioni del Grande Giubileo dell'Anno 2000, riportando le parole della Lettera agli Ebrei 13,8; „Gesù Cristo ieri, oggi e sempre, l'unico Salvatore del mondo”

Nel Nuovo Testamento si dice che Gesù è il primo e il più importante, ma anche il capo per coloro che porta alla salvezza. Per questo gli autori nei loro testi chiamano Gesù ἀρχή, ἀρχηγός, αρχω, αρχων e κεφαλή.

Per spiegare significato di questi termini greci, bisogna prima vedere le loro relazioni con verbo ebraico: **שׂר** della Bibbia Ebraica. Bisogna anche tenere presente l'etimologia di essi e notare i loro diversi significati nell'Antichità, e specialmente nella Bibbia Greca — dei Settanta, come anche nella letteratura ellenistica e giudaica. Il termine **שׂר** significa o il capo, o la persona più importante: il primo, il condottiere. Nel Vecchio Testamento Dio Jahve viene nominato **שׂר**, capo di tutto mondo o condottiere (per gli altri).

Nel termine ἀρχηγός si trovano due elementi: ἀρχ- e -ηγός. L'elemento primo (ἀρχ-) sottolinea il primato e l'importanza, come anche grande onore. La parte seconda del verbo (-ηγός) significa, che questa persona guida gli altri e gli dirige.

Il termine κεφαλή si collega con la persona che sta sopra, è più importante e anche dirige gli altri. L'idea di essere capo, dirigente o condottiere è molto importante nei testi del Vecchio Testamento. Ha influito molto nel chiamare Gesù Cristo ἀρχηγός e κεφαλή nell'insegnamento del Nuovo Testamento.

Nei discorsi kerygmatici di Gerusalemme l'Apostolo Pietro parla di Gesù come ἀρχηγός (Atti 3,15; 5,31). Questi discorsi sono una testimonianza dell'Apostolo data a Cristo. Così veniva proclamata salvezza offertaci da Gesù con la sua morte e risurrezione. Ebr 2,10 e 12,2 sono gli altri due testi dove Gesù viene chiamato ἀρχηγός.

Anche nel discorso kerygmatico davanti al Sinedrio san Pietro chiama Gesù κεφαλή γωνίας — pietra angolare o finale, centrale e più importante (Atti 4,11). Lo stesso insegnamento di Pietro abbiamo nella sua Prima Lettera 2,7. Allora spiegando significato di Cristo per credenti l'Apostolo chiama Gesù κεφαλή γωνίας — pietra angolare (v. 7), ma anche pietra viva, preziosa ed eletta da Dio nella risurrezione (v. 4). Con questo titolo Gesù Cristo viene chiamato anche nei testi dei Vangeli sinottici: Mt 21,42; Mc 12,10; Lc 20,17 nella parabola dei vignaioli omicidi.

Così Gesù è stato fatto per tutti i credenti un Capo che conduce alla vita. Gesù è anche pietra angolare per coloro che lo respingono, ma pietra d'inciampo. Sia per gli uni come per gli altri Gesù è persona più importante come κεφαλή γωνίας — pietra angolare.

Per esprimere principale ruolo di Cristo Salvatore per tutta la società umana, san Paolo dice nella 1 Cor 11,3 che Lui è il capo di ogni uomo. Questo dirigente e salvatrice ruolo di Cristo Paolo lo sottolinea anche nell'Ef 1,22; 4,15; 5,23 e Col 1,18; 2,19, dove chiama Gesù „il capo della Chiesa” E nel Col 2,10 spiega che Gesù „è il capo di ogni Principato e di ogni Potestà” Questo ruolo principale nella redenzione esprime anche un particolare verbo ἀνακεφαλαιούσθαι usato nell'Ef 1,10, che significa „che Dio dà principio e riunisce tutte le cose sotto un unico capo — Gesù Cristo”

Per esprimere la potenza e il primato di Cristo come Redentore che governa e porta i pagani alla salvezza, san Paolo usa nei Romani 15,12 verbo ἄρχω. Il nome di Cristo ἄρχων nell'Ap 1,5 sottolinea la verità che „Lui è il capo dei re della terra” Il termine ἀρχή nel Col 1,18 insieme agli altri titoli cristologici che Gesù risorto è fondamento e principio della risurrezione. Come capo e primo risuscitato dai morti Egli deve avere primo posto in tutto.

È interessante vedere, che i titoli cristologici che dimostrano il ruolo di Cristo come capo, guida, primo e condottiere, provengono dalle diverse tradizioni della Chiesa primitiva. A quei tempi appartenevano essi alle tradizioni kerygmatiche, catechistiche e parenetiche, come anche ai testi liturgici, cioè alle acclamazioni delle confessioni di fede e agli inni cristologici. Tutti questi testi sottolineano che Gesù Cristo ha il primato assoluto e la potestà su tutti; Lui è il capo e condottiere che tutti porta alla salvezza.